

Religieuze aspecten in beklagzaken van gedetineerden

Ryan van Eijk^{*1}

Summary

Dutch detention law sees a detainee as a legal subject. As a result, detention law has a complaints procedure for detainees. Restrictions of the right to religion/philosophy of life during detention can be a reason to complain. However, the way in which religion/philosophy of life plays a role in these complaints is still an unexplored area. The article presents an exploratory study in which an inventory is made of the extent to which and in which way religion/philosophy of life plays a role in these matters in the period 2002-2016. This has been done on the basis of the database in which all appeal cases relating to a complaint are stored. In almost 2% of the cases, religion/philosophy of life appears to play a role. This mainly concerns problems regarding 1- food laws and 2- restriction in participation in religious activities, 3- the role of the spiritual caretaker or 4- cases in which religion/philosophy of life is part of the argumentation in the case.

Beklag en religie tijdens detentie

Sinds 1977 is er in het Nederlandse detentierecht voorzien in een beklagrecht voor gedetineerden. Lang leek het adagium dat aan gedetineerden bij detentie werd opgelegd vooral te luiden “dragen en niet klagen”. Of zoals gedetineerden zelf wel eens zeggen: “Don’t do the crime, if you can’t do the time.” Een gedetineerde kon tot de invoering van het huidig geldende klachtrecht juridisch slechts formeel beroep aantekenen tegen de plaatsing in of de overplaatsing naar een justitiële inrichting. Het ontbreken van een beklagrecht tijdens detentie gaf de zwakke en kwetsbare positie van gedetineerden aan. Als uitgangspunt gold lang dat gedetineerden hun rechten, inclusief het recht op klagen, eigenlijk hadden verspeeld vanwege hun gedrag. Tegenwoordig is het echter een breed gedragen opvatting dat gedetineerden burgers blijven met rechten, en dus moeten ze ook kunnen klagen jegens en over de overheid. Kortom, de gedetineerde blijft ook tijdens detentie een rechtssubject. De Memorie van Toelichting bij de Penitentiaire Beginselenwet stelt in het

* Ryan van Eijk is theoloog en jurist en werkzaam als Hoofdaalmoezenier bij de Dienst Geestelijke Verzorging bij het ministerie van Justitie en Veiligheid.

verlengde hiervan dan ook dat gedetineerde burgers aan een onafhankelijke instantie hun klachten moeten kunnen neerleggen. Want ook – of juist gezien hun kwetsbare en afhankelijke positie – in geval van detentie blijven voor de gedetineerde het legitimiteitsbeginsel en bestuursrechtelijke beginselen zoals zorgvuldigheid, en redelijkheid en billijkheid gelden. Op deze manier is het beklagrecht een toets voor de rechtmatigheid van beslissingen en voor de kwaliteit van inrichtingsbeleid.²

Een logisch gevolg hiervan is dat de gedetineerde door de wetgever ook als rechtssubject wordt erkend als het gaat om het in detentie beleven en belijden van zijn/haar godsdienst of levensbeschouwing. De basis van deze erkenning is te herleiden tot het recht op godsdienstvrijheid zoals neergelegd in de Nederlandse Grondwet en diverse internationale mensenrechtelijke verdragen.³ De erkenning van dit recht is ook expliciet terug te lezen in de diverse beginselenwetten.⁴ Hiermee erkent de overheid in feite een inspannings- en zorgplicht jegens de gedetineerde waar het gaat om diens beleven en belijden van de godsdienst of levensbeschouwing gedurende de detentie (Van Eijk 2013).⁵ Deze zorgplicht vindt zijn uiting in het door de overheid faciliteren van geestelijke verzorging aan de gedetineerde die dat wenst en van de denominatie die de gedetineerde wenst. Dezelfde godsdienstvrijheid in combinatie met de scheiding van kerk en staat maakt echter dat de overheid zich niet inhoudelijk mag bemoeien met de geestelijke verzorging. De erkenning van godsdienstvrijheid van de gedetineerde en scheiding van kerk en staat in de detentiepraktijk hebben geleid tot de Dienst Geestelijke Verzorging (DGV) bij de Dienst Justitiële Inrichtingen (Van Iersel 1991; Grondslagdocument).⁶ Deze landelijke dienst bestaat als zodanig in zijn huidige vorm sinds 2006. De DGV kent een duaal-paritair aansturingmodel⁷ waarin de overheid facilitair-ambtenaarlijk verantwoordelijkheid voor de DGV draagt en de diverse zendende instanties verantwoordelijk zijn voor de inhoudelijke invulling en aansturing van hun denominatie.⁸ De DGV draagt in de dagelijkse detentiepraktijk zorg voor de organisatorische en inhoudelijke realisatie van de geestelijke verzorging.

Deze wettelijk verankerde erkenning van de godsdienstvrijheid en de eruit voortvloeiende gezamenlijke zorgplicht van overheid en zendende instanties leiden ertoe dat ook religieuze/levensbeschouwelijke aspecten beklagwaardig kunnen zijn tijdens detentie. Dit maakt dat hier een specifiek en interessant, maar nauwelijks bekend (en nog minder bestudeerd) terrein ligt waar kerk en staat elkaar treffen. Dit roept de vraag op naar de rol van religie/levensbeschouwing in de justitiële inrichtingen. Wat is de positie van religie/levensbeschouwing in een seculiere, professionele organisatie als een

justitiële inrichting? Deze algemene vraag kan – gedeeltelijk – beantwoord worden vanuit de manier waarop religie/levensbeschouwing in beklagzaken tijdens detentie ter sprake komt. Speelt religie/levensbeschouwing in beklagzaken überhaupt een rol? En zo ja, in welke mate wordt er in dezen geklaagd, door wie en waarover gaat het dan? Alvorens nader op deze vragen in te gaan, bespreken we eerst de werkwijze die gehanteerd is om tot een antwoord te komen. Vervolgens worden de resultaten van de geanalyseerde beklagzaken in de breedte gepresenteerd wat betreft omvang en herkomst. Daarna wordt aangegeven welke religieuze/levensbeschouwelijke thema's ter sprake komen. Tot slot worden enkele conclusies getrokken.

Werkwijze

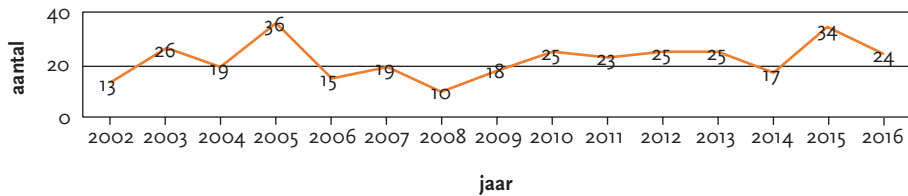
Er bestaat tot op heden noch een landelijke, centrale registratie van beklagzaken noch een eenduidige registratie die gehanteerd wordt door alle justitiële inrichtingen, althans niet een registratie die openbaar toegankelijk is.⁹ Dit hangt mede samen met het feit dat iedere Commissie van Toezicht in de justitiële inrichting waar ze haar werkzaamheden verricht – binnen bepaalde grenzen – haar eigen werkwijze en registratie heeft. Ook jaarverslagen van Commissies van Toezicht zijn divers in opmaak en geven dus weinig houvast en eenduidigheid inzake klachten met een religieus/levensbeschouwelijk aspect. En als beklagzaken in eerste aanleg worden geregistreerd is dat veelal niet op inhoud, maar op vonnis (gegrond, ongegrond, niet-ontvankelijk) en daarvan dan soms nog alleen de gegrond verklaarde klachten.¹⁰ Bovendien is de praktijk in vele inrichtingen dat na ontvangst van een beklagformulier eerst een bemiddelingspoging gedaan wordt om tot een schikking in der minne te komen betreffende de klacht. Beklagzaken leiden dus in de praktijk lang niet altijd tot een juridische afhandeling. Is bemiddeling vruchteloos gebleven wordt het beklag alsnog in eerste aanleg behandeld door de Commissie van Toezicht van de betreffende inrichting. Dit betekent dat de beklagzaken en de daarvoor relevante documenten zoals het verweerschrift dus in eerste instantie niet verder komen dan de betreffende inrichting en de daar werkzame Commissie van Toezicht. Pas in tweede aanleg, dat wil zeggen bij een eventueel in beroep gaan tegen de uitspraak van de Commissie van Toezicht, komt een beklagzaak in een centraal registratiesysteem terecht, namelijk bij de Raad voor Strafrechttoepassing en Jeugdbescherming (RSJ) waaronder de Beroepscommissie ressorteert die de beroepszaken behandelt. De beroepszaken worden centraal geregistreerd en opgeslagen in de landelijke databank

van de RSJ-rechtspraak, mede om de jurisprudentie voortkomend uit deze beroepzaken openbaar en toegankelijk te maken en zo geen rechtsongelijkheid te laten ontstaan tussen justitiële inrichtingen en vergelijkbare gevallen.¹¹ Van deze openbare RSJ-databank is gebruik gemaakt. De onderzochte periode bestrijkt een periode van vijftien jaar, beginnend bij de aanvang van de databank: 2002. Het betreft dus zaken uit de jaren 2002 t/m 2016. Bij zoeken naar en selecteren van de zaken is aanvankelijk gebruik gemaakt van de RSJ-trefwoorden, maar deze lijst bleek al spoedig ontoereikend, omdat vele relevante trefwoorden daarin niet zijn opgenomen.¹² De RSJ-lijst is namelijk vanuit juridisch oogpunt opgebouwd en bestaat uit de diverse onderwerpen waarover de directeur volgens de beginselenwet een besluit kan nemen en waartegen men in beroep kan gaan. De RSJ-lijst is daarmee voor ons doel veel te grofmazig. Geestelijke verzorging is in deze lijst wel een lemma, maar zoeken hierop levert alleen die beroepszaken op waarin geestelijke verzorging zelf in de zaak centraal staat. Een zaak over een verlofverzoek waarin een geestelijk verzorger het verzoek ondersteunde of een zaak over een disciplinaire straf waarbij de klager de ernst wil onderstrepen door aan te geven dat hij als gelovige twee keer niet aan het vrijdaggebed kon deelnemen, zijn met deze lijst echter niet op te sporen. Daarom is een door mijzelf met relevante trefwoorden aangevulde, nieuwe lijst van trefwoorden gebruikt.¹³ Deze nieuwe lijst is wederom gebaseerd op de huidige feitelijke organisatie van de geestelijke verzorging bij justitie, en die is langs denominatieve lijn georganiseerd (en daarmee is ook deze trefwoordenlijst ongetwijfeld beperkt). Op grond van deze uitgebreidere trefwoordenlijst heb ik vervolgens de jurisprudentiedatabank van RSJ-zaken geraadpleegd over de genoemde periode 2002 t/m 2016. De beroepszaken die deze selectie opleverde zijn vervolgens gelezen en geanalyseerd op sector en herleidbaarheid van denominatieachtergrond om eerst een globaal beeld te krijgen met betrekking tot de omvang en herkomst van de beroepzaken met een aspect van religie/levensbeschouwing. De resultaten van deze analyses worden gepresenteerd in de volgende (derde) paragraaf. Om zicht te krijgen op waar en hoe religie/levensbeschouwing ter sprake komt in beklagzaken zijn de beroepzaken daarna geanalyseerd op de vraag naar welk thema en in welke betekenis religie/levensbeschouwing ter sprake komt in de zaak. De uitkomst daarvan volgt in de voorlaatste paragraaf. In de vijfde en laatste paragraaf worden ten slotte enkele conclusies getrokken.

Omvang en herkomst beroepszaken met religie/levensbeschouwing

Het raadplegen van de databank aan de hand van de trefwoordenlijst leverde een resultaat op van 329 beroepszaken.¹⁴ Tabel 1 toont de aantallen en ontwikkeling over de geanalyseerde periode.

Tabel 1 RSJ-Beroepszaken 2002-2016 met (aspect van) religie/levensbeschouwing

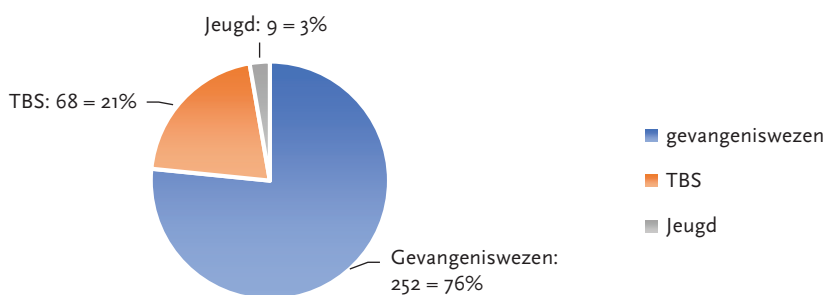
Gemiddeld gaat het in deze periode om 22 zaken per jaar waarin een aspect van religie/levensbeschouwing een rol speelt in een beroepszaak. Tabel 2 laat zien hoe dit aantal zich verhoudt tot het totale aantal beroepszaken en daaruit blijkt dat het aantal beroepszaken met een religieus/levensbeschouwelijk aspect meestal tussen de 1 en 2% van het totale jaarlijkse aantal beroepszaken schommelt. Het totale aantal beroepszaken laat over de periode 2002-2016 een geleidelijke stijging zien met soms een wat schoksgewijze stijging (2003, 2011 en 2012), terwijl de zaken met een religieus/levensbeschouwelijk aspect een grilliger verloop kennen met in sommige jaren een piek (2003, 2005, 2010) of juist een dal (2002, 2008, 2014).

Tabel 2 Aantal en % beroepszaken met religie/levensbeschouwing aspect 2002-2016

Jaar	Totaal aantal beroepszaken	Aantal beroepszaken met rel./lev.bes. aspect	%
2002	707	13	1,8
2003	946	26	2,7
2004	1019	19	1,8
2005	946	36	3,8
2006	941	15	1,6
2007	953	19	2
2008	948	10	1
2009	928	18	2
2010	999	25	2,5
2011	1288	23	1,8
2012	1514	25	1,7
2013	1356	25	1,8
2014	1509	17	1,1
2015	1542	34	2,2
2016	1550	24	1,5
Totaal	17146	329	
Gem. p.j	1143	22	1,9

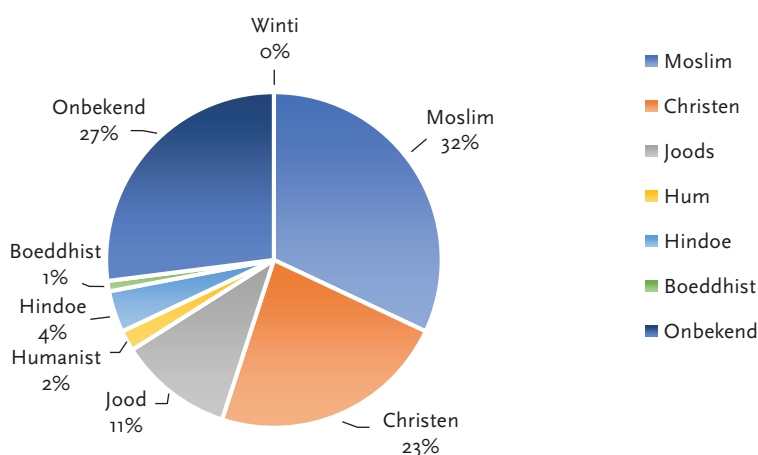
Tabel 3 geeft vervolgens de verdeling van de zaken over de diverse sectoren (gevangeniswezen, jeugd, TBS) weer. Opvallend is daarbij het zeer geringe aantal zaken uit de sector Jeugd. Het ligt in de lijn der verwachting dat de cijfermatige omvang van beroepszaken uit de diverse sectoren enigszins in lijn is met de getalsmatige verhoudingen tussen de verschillende sectoren. Dat betekent dat verwacht mag worden dat de sector Gevangeniswezen groter is dan de sector TBS, en die sector weer groter is dan de sector Jeugd. Dit blijkt ook zo te zijn. Alhoewel het gaat om kleine aantallen waar niet al te veel conclusies uit getrokken kunnen en mogen worden, is het aantal TBS-beroepszaken vergeleken met die uit het Gevangeniswezen relatief iets hoger dan men zou verwachten op basis van de aantallen gedetineerden die het betreft in beide sectoren. Het feit dat de sector Jeugd zo weinig beroepszaken kent, heeft mogelijk niet alleen te maken met het kleinere aantal jeugdigen in detentie, maar ook met het feit dat religieus-/levensbeschouwelijk-inhoudelijke vragen voor die (leeftijds)categorie een andere of minder expliciete en daarmee mogelijk een minder prominente rol spelen. Bovendien is niet uit te sluiten dat ook de secularisatie in de Nederlandse samenleving een rol speelt. Het vinden van verklaringen voor de geconstateerde verschillen vergt nader onderzoek en laat ik hier nu verder rusten.

Tabel 3 Verdeling RSJ-Beroepszaken 2002-2016 met (aspect van) religie/levensbeschouwing per sector

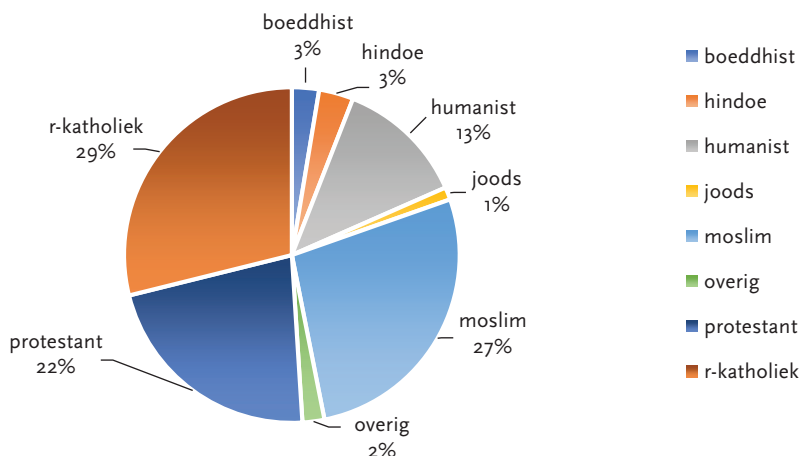
Vervolgens is ook getracht de zaken te herleiden tot hun denominatieve achtergrond (Tabel 4) door te kijken welk trefwoord uit welke religie/levensbeschouwing een rol speelt. Dat is overigens niet altijd mogelijk gebleken bijvoorbeeld omdat het trefwoord 'geestelijk verzorger' voorkomt in de zaak, maar verder niet duidelijk wordt van welke denominatieve achtergrond de geestelijk verzorger is. Niet te herleiden zaken zijn ondergebracht in de categorie 'onbekend'. Verder zijn de protestantse en rooms-katholieke denominaties samengevoegd in de categorie 'christen', omdat er zaken zijn waarin het gaat om de kerkdienst, en waarbij dus helder is dat het om een christelijke viering gaat, maar niet is vast te stellen om welke denominatie het exact gaat. De categorie 'christen' is bovendien te rechtvaardigen door het feit dat in de detentiepraktijk de rooms-katholieke kerkdienst ook wordt bezocht door protestantse gedetineerden en vice versa.

Tabel 4 Overzicht klachtverdeling per denominatie

Tabel 4 geeft zoals gezegd een overzicht van de verdeling van de beroepzaken over de diverse denominaties. Een groot deel van de zaken blijkt niet te herleiden tot een denominatie. Ook hier geldt dat het op zich niet verrassend is dat de grotere denominaties, zoals moslims en christenen, een hogere score hebben dan andere. Wie deze verdeling echter plaatst naast de verdeling tussen de GV-denominaties zoals die geldend was in de periode 2010-2016 (Tabel 5) ziet wel opmerkelijke verschillen. Alhoewel de vergelijking tussen beide tabellen niet geheel opgaat, omdat de ene de te herleiden achtergrond van beroepzaken weergeeft en de andere de formatieve verdeling van geestelijk verzorging tussen de diverse denominaties in de periode 2010-2016 op grond van de laatste voorkeurspeiling (2010), zijn er toch enkele zaken die opvallen. Zo is er – vergeleken met de formatiecijfers in Tabel 5 – het relatief hoge aantal klachten die te herleiden zijn tot de joodse en moslim denominatie en de geringe hoeveelheid beroepzaken die te herleiden zijn tot de humanistische denominatie. Opgemerkt moet in dit verband worden dat de formatieve verdeling kan verschillen van de feitelijke gedetineerdenpopulatie. De formatieve verdeling wordt namelijk vastgesteld door de uitslag van een peiling onder gedetineerden en staat vervolgens vast tot de uitslag van de volgende peiling. De feitelijke gedetineerdsamenstelling kan echter in de periode (vier tot vijf jaar) tussen twee peilingen grote verschuivingen laten zien.

Tabel 5 GV-formatie naar denominatie 2010-2016 in %

De relatief hoge aantallen beroepzaken met islamitische en joodse achtergrond is waarschijnlijk verklaarbaar vanuit de concrete en strikte leefvoorschriften (o.a. wat betreft voedsel) die beide godsdiensten kennen en het

relatief geringe aantal tot het humanisme te herleiden zaken juist door het ontbreken van een welomschreven traditie van leefregels. Meer zicht hierop wordt verkregen wanneer gekeken wordt naar op welke wijze religie/levensbeschouwing een aspect is in de zaken en welke thema's het betreft. Dat is aan de orde in de volgende paragraaf. Daarnaast is zeer aannemelijk dat er ook een relatie bestaat tussen de inbreng van religieuze/levensbeschouwelijke aspecten in beklagzaken en de mate waarin religie/levensbeschouwing wel of niet een identiteitsbepalend element is voor de klager. Identiteit wordt immers gevormd en bepaald door de interactie tussen individu en diens omgeving. Afkomst, en in het verlengde daarvan eetgewoontes, vooroordelen (stigmatisering) en religie liggen ook in de detentiesituatie snel in elkaars verlengde, en waarbij ook – net zoals in de huidige Nederlandse samenleving – islamofobie en antisemitisme nog steeds een issue zijn. Binnen de detentiecontext is religie/levensbeschouwing voor vele gedetineerden een belangrijke identiteitsbepalende en onderscheidende factor.¹⁵

Thema's

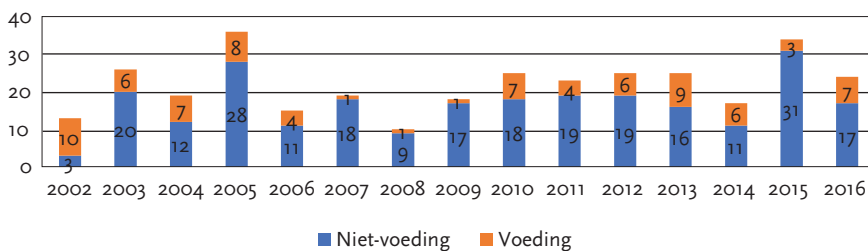
Verschillende thema's komen in de beroepszaken aan de orde. Daarin is een onderscheid te maken. Zo zijn er allereerst de zaken waarbij een religieus/levensbeschouwelijk aspect zelf onderwerp van het beklag is of een inhoudelijk-argumentatieve rol in het beklag/beroep speelt. Te onderscheiden zijn hier zaken met als thematiek voedingskwesties, de toegang tot geestelijke verzorging(sactiviteiten), de rol van de geestelijk verzorger, of zaken waarin een beroep op cultuurverschillen wordt gedaan of religie/levensbeschouwing als moreel argument wordt ingezet. Daarnaast kan een religieus/levensbeschouwelijk aspect in de zaak weliswaar ter sprake komen, echter dan niet als inhoudelijk-argumentatief maar als feitelijk ingrediënt. De functie of hoedanigheid waarin een religieus/levensbeschouwelijk aspect in de laatste categorie ter sprake komt, is zeer divers.

Voeding

Voedingskwesties blijken in de onderzochte periode een constant terugkerende aanleiding tot beklagzaken. Voeding blijkt een issue in bijna een kwart van de onderzochte zaken (80 van de 329) (Tabel 6). Het betreft voornamelijk klachten van moslim en joodse gedetineerden, maar we zien ook regelmatig klachten met betrekking tot de voeding van gedetineerden met een hindoestaanse achtergrond. De klachten betreffen bij moslim gedeti-

neerden in het begin van de onderzochte periode vooral de frequentie waarin halal-eten wordt aangeboden (dagelijks of niet), de halal-betrouwbaarheid van het aangeboden eten (kwesties betreffende procedures aangaande beoordelen of iets halal is en de wijze van bewaren, bereiden, behandelen en verstrekken van het voedsel), naast de uitgebreidheid van het aanbod (wel of niet halal eten in de winkel verkrijgbaar, of zelf voedsel halal kunnen/mogen bereiden). Bij joodse gedetineerden gaat het daarentegen vooral over de snelheid van het verstrekken van koosjer eten (omdat koosjer eten niet standaard aanwezig is of niet per direct verstrekt wordt) en eveneens over de uitgebreidheid van het aanbod (koosjer assortiment wel of niet in winkel verkrijgbaar). Bij deze twee denominaties komt het ook sporadisch voor dat voorgeschreven medicatie en de spijswetten voor een gedetineerde reden zijn voor beklag, omdat de gedetineerde denkt dat medicatiegebruik en spijswetten conflicteren.

Tabel 6 Beklagzaken mbt voeding

Een constant terugkerende klacht in de bestudeerde periode betreft fouten in de bedrijfsvoering aangaande de verstrekking: dat het verkeerde voedsel verstrekt wordt en/of dat het naar het oordeel van de klager te lang duurt voordat het juiste voedsel wel verstrekt wordt.

Uit de beklagzaken is verder een zekere terughoudendheid te bespeuren om niet-onderbouwde menuwensen te erkennen (cfr. 03/1941/GA d.d. 03/11/03) of volledigheid (cfr. 05/2036/TA d.d. 08/12/05) en alomvattendheid in menuwensen in de zorgplicht van de inrichting na te streven. Zo werd een beklagzaak over het feit dat er geen koosjer vlees was bij een BBQ ongegrond verklaard (14/3023/GA d.d. 19/02/15), evenals beklagzaken waar geklaagd wordt over het niet-verstrekken van extra's tijdens feestdagen die voldoen aan de spijswetten. Correcte, aan de religie tegemoetkomende voedselverstrekking beperkt zich voor de inrichting dus tot de reguliere maaltijden. Alternatieven zijn daarbij toegestaan. Zo hoeft bijvoorbeeld niet altijd en iedere dag halal aangeboden worden, maar is een vegetarische maaltijd een geoorloofd alternatief. En een

hindoestaanse gedetineerde die alleen gevogelte at, werd ook niet in het gelijkgesteld toen hij meer keuze in aangeboden gevogelte wilde hebben.

Er is uit de beklagzaken inzake halal-eten een verschuiving in de loop der jaren te zien: was het in 2002 inrichtingsbeleid op basis van een ministeriële circulaire dat drie keer per week halal werd aangeboden, in 2005 is zeven dagen per week halal her en der al regel, terwijl in 2008 en 2010 een beklagzaak opduikt waarin juist geklaagd wordt door een gedetineerde omdat hij als niet-moslim alleen halal eten krijgt geserveerd. Blijkbaar is het aanbieden van halal-eten van minimaal drie dagen per week in 2002 in de onderzochte periode her en der gewijzigd in een beleid waar halal-eten regel is geworden. In de geanalyseerde periode lijkt het aanbieden van halal-voeding zich dus ontwikkeld te hebben van uitzondering tot standaard.

Speciaal aandachtspunt blijft altijd de beoordeling inzake het honoreren van menuwensen. Het gaat in de regel om de vraag of iemand wel of niet gerechtigd is om halal, koosjer of anderszins aangepast eten te krijgen. Soms blijkt uit de beklagzaken dat het inrichtingspersoneel op de beoordelaarsstoel gaat zitten (cfr. o.a. 09/3369/TA d.d. 03/03/10), omdat ze het gedrag van de gedetineerde niet conform de religieuze levenswijze achten. En dus achten ze ook honorering van de daar bijhorende menuwensen niet opportuun. Dit oordeel is acceptabel voor de beroepscommissie zolang dit oordeel onderbouwd kan worden, alhoewel de beoordeling vanwege de scheiding van kerk en staat strikt genomen eigenlijk toekomt aan de geestelijk verzorger van de denominatie waarop de gedetineerde zich qua menu beroept. Immers, bij een dergelijk oordeel gaat het ook om de religieus/levensbeschouwelijk-inhoudelijke beoordeling of iemand terecht een religieus gemotiveerde claim of argument daarvoor heeft, en dat oordeel komt op grond van de scheiding kerk en staat in beginsel niet aan de (overheids)ambtenaar toe. Gebruikelijk en conform de scheiding kerk en staat is daarom ook dat bij twijfel de inrichting zich voor een oordeel wendt tot de geestelijk verzorger van de betreffende denominatie, dus de rabbijn, imam of anderszins. Ook deze werkwijze verhindert het neerleggen van ongefundeerde, individuele menu- en dieetwensen. Op zich is het gangbaar en niet opmerkelijk dat bijzondere menuwensen die niet medisch en/of religieus/levensbeschouwelijk onderbouwd zijn door de gedetineerde vervolgens ook niet gehonoreerd worden. Dit impliceert echter dat individuele, onderbouwde wensen wel gehonoreerd kunnen worden, met als kanttekening dat de beroepscommissie dan wel de realisatiekosten (materiële en immateriële) van deze menuwensen in haar afweging meeneemt en redelijk moet achten.

Toegang tot Geestelijke Verzorging(sactiviteiten)

In 79 van de 329 onderzochte zaken is er sprake van een (al of niet vermeende) mate van frustratie of beperking van toegang tot heilige geschriften, de geestelijk verzorger of tot diens activiteiten. Bij analyse blijkt dat een dergelijke frustratie of beperking te herleiden is tot twee redenen die hieraan ten grondslag blijken te liggen:

1. orde of veiligheidsmaatregelen jegens een gedetineerde enerzijds en
 2. bedrijfsvoering anderzijds, waarbij onderscheid is te maken tussen de bedrijfsvoering van
 - a. de inrichting of
 - b. binnen de geestelijke verzorging zelf.
1. Maatregelen op grond van orde en veiligheid zijn een in de penitentiaire beginselenwet genoemde reden tot uitsluiting van GV-activiteiten zoals gespreksgroep of kerkdiensten.¹⁶ Disciplinaire maatregelen, sancties of straffen dus, kunnen worden opgelegd aan een gedetineerde naar aanleiding van ongeoorloofd gedrag. Ordemaatregelen daarentegen zijn beperkingen die worden opgelegd aan een gedetineerde vooral met het oog op diens veiligheid. In beide gevallen kan dit betekenen dat iemand in een straf- respectievelijk afzonderingscel wordt geplaatst en niet mag of kan deelnemen aan het reguliere dagprogramma. Zowel de bereikbaarheid en toegankelijkheid van de geestelijke verzorging als ook die van de gedetineerde worden daarmee in de praktijk erg beperkt. Individueel contact met een geestelijk verzorger of beschikking hebben over heilige geschriften blijft in dergelijke situaties in principe wel mogelijk, alhoewel direct contact met de geestelijk verzorger dan alleen kan binnen strikte regels en op afgebakende momenten (08/0038/TA d.d. 14/07/08). Desondanks kan ook dit minimale contact gefrustreerd worden naar het oordeel van gedetineerde en beroepscommissie (cfr. 07/2182.GA d.d. 21/12/07, 08/2978/09 d.d. 06/04/09 en 09/2225/TA d.d. 03/12/09), evenals het beschikking hebben over heilige boeken (10/0505/JA d.d. 07/06/10 en 12/2292/GA d.d. 22/11/12).
2. Belemmerend kan ook
 - a. de bedrijfsvoering van een inrichting zijn. Hieronder vallen:
 - klachten over het feit dat het te lang duurt voor contact met de geestelijke verzorging daadwerkelijk tot stand komt (cfr. 10/2598/GA d.d. 12/05/11; 11/0303/GA d.d. 06/06/11 en 10/2643/GA d.d. 14/06/11);
 - klachten die raken aan het dagprogramma in de inrichting. Dit kan betekenen dat het dagprogramma zelf contact belemmert (b.v.

05/1857/TA d.d. 08/12/05) of dat een gedetineerde uit verschillende activiteiten, waaronder een GV-activiteit, moet kiezen omdat die tegelijk worden aangeboden (10/1269/GA d.d. 12/10/10; 14/0017/GA d.d. 03/03/14). Het komt verder voor dat gedetineerden zich beperkt voelen in hun persoonlijke, religieuze activiteiten, omdat die volgens de inrichting qua tijd en/of plaats ongepast zijn (bidden 05/3155/GA d.d. 23/03/06; 06/2655/GA d.d. 15/02/07).

- Ook door de inrichting gehanteerde grenzen aan de deelname aan GV-activiteiten vanwege veiligheidsnormen op basis van brandvoorschriften of aantal mensen behoren hiertoe (06/1598/GA d.d. 18/09/06 en 12/3758/GA d.d. 05/02/13).
 - Verder gaat het hier om klachten over onduidelijk toelatingsbeleid voor de kerkdienst van de kant van de inrichting (05/0504/GA d.d. 15/07/05), uitsluiting vanwege de behandeling omdat deelname kan leiden tot verhoogd psychosegevaar bij de gedetineerde (07/1662/TA d.d. 24/09/07) of de weigering de gedetineerde te laten deelnemen aan GV-activiteiten van een andere denominatie dan waartoe de gedetineerde zich bekend (03/921/GA d.d. 10/09/03).
- b. Ook komen er klachten voor die de bedrijfsvoering van de GV zelf betreffen. Het betreft hier vooral zaken waarin naar de mening van de gedetineerde de uitval van GV-activiteiten (te) lang duurt vanwege vakantie of ziekte van een GV-er zonder dat in vervanging is voorzien (12/0670/TA d.d. 29/06/12 en 12/3402/TA d.d. 18/03/13 en 13/3109/GA d.d. 11/12/13) of het laten vervallen van een GV-activiteit door de geestelijk verzorger vanwege naar diens oordeel te geringe interesse (05/1281/GA d.d. 21/09/05).

De uitkomsten van deze beklagzaken variëren. Afhankelijk van het geheel van regelgeving, feiten en omstandigheden zijn er beklagzaken die gegrond worden verklaard of juist niet. Opmerkelijk is overigens dat het sinds 2009 vaker lijkt voor te komen dat in een beklagzaak sprake is van belemmering of beperking van de toegankelijkheid tot geestelijke verzorging. Of dit daadwerkelijk zo is en wat daarvan de oorzaak is, vergt nader onderzoek.

De rol van geestelijk verzorger

In een kwart van de beroepszaken (84 van 329) wordt de persoon van de geestelijk verzorger genoemd of wordt naar de geestelijk verzorger op de een of andere manier verwezen. Uit de rol die de geestelijk verzorger vervult in beklagzaken licht iets op van de functie en betekenis die de geestelijk verzor-

ger heeft in de justitiële context. Uit de onderzochte zaken zijn daarbij meerdere rollen te onderscheiden die de geestelijk verzorger blijkbaar vervult. Deze verschillende rollen – hieronder in willekeurige volgorde genoemd – sluiten elkaar overigens niet per definitie uit, maar liggen eigenlijk juist in elkaars verlengde en zijn dan ook aanvullend aan elkaar. Rollen die te identificeren zijn, en die vallen binnen het beroepsprofiel van de geestelijk verzorger bij justitie, zijn die van

- a. Ondersteuner: deze rol komt in de onderzochte zaken het meest naar voren. Het gaat hierbij om voornamelijk morele en soms ook actieve ondersteuning van de gedetineerde (bv 04/0242/GV d.d. 13/02/04).
- b. Advocaat/pleitbezorger voor de gedetineerde: deze rol ligt in de lijn van de rol als ondersteuner, maar gaat een stap verder omdat de geestelijk verzorger in deze rol met of namens de gedetineerde stappen naar derden zet b.v. door diens zaak daar te bepleiten of een brief te schrijven voor de gedetineerde (b.v. 03/166/GV d.d. 15/08/03).
- c. Intermediair/mediator: hier is de rol van de geestelijk verzorger eerder die van de tussen en boven twee partijen (gedetineerde en inrichting) staande bemiddelaar. Op zich is dit niet een vreemde rol nu de geestelijk verzorger een bijzondere positie inneemt in de organisatie van de penitentiaire inrichtingen. Met zijn ambtsgeheim en het feit dat de geestelijk verzorger door de scheiding van kerk en staat niet onder de inhoudelijke aansturing van de inrichting valt, leunt het werk en de positie van de geestelijk verzorger enerzijds op het vertrouwen dat hij van de gedetineerde ontvangt en anderzijds op het vertrouwen dat de organisatie hem geeft. Daarmee is de geestelijk verzorger een koorddanser die balanceert op het vertrouwen van gedetineerde en van inrichting (b.v. 06/0058/GB d.d. 07/03/06), (Van Eijk 2011).
- d. Vertrouwenspersoon (b.v. 09/1539/GM d.d. 28/10/08): ook deze rol ligt nauw tegen de al genoemde rollen.
- e. Adviseur: deze rol wordt zowel naar de gedetineerde als naar de inrichting vervuld, en soms in dezelfde zaak naar beide partijen (b.v. 02/2385/GA d.d. 06/02/03). Het betreft dan advies over hoe iets te beoordelen of aan te pakken, waarbij het dan veelal om advies gaat dat religieuze/levensbeschouwelijke zaken aangaat. Te denken is hier bijvoorbeeld aan wel of geen aangepast menu op grond van religieuze/levensbeschouwelijke overtuiging, hoe om te gaan met medicatie en spijswetten, of hoe belangrijk of noodzakelijk de aanwezigheid is bij een ritueel is. Deze rol komt voort uit een onbekendheid bij personeel en inrichting met de gang van zaken in de betreffende religie en lijkt momenteel vooral de moslim,

joodse en hindoestaanse denominaties te betreffen. Vraag is of deze rol in de toekomst door de toenemende secularisatie – en daaruit voortvloeiende onbekendheid met het christendom – zal groeien bij de protestantse en rooms-katholieke denominatie en op termijn zich ook zal blijken voor te doen met betrekking tot de boeddhistische denominatie.

- f. Informant: de geestelijk verzorger voorziet in deze rol de gedetineerde (b.v. 02/0605/GB d.d. 18/07/02) en/of de inrichting van informatie, waarbij het bijvoorbeeld kan gaan over feitelijke informatie betreffende de organisatorische gang van zaken in de penitentiaire inrichting zoals regels, de weg naar instanties, beschikbare dienstverlening etc. Uit de beroepszaken blijkt echter ook dat het voorkomt dat een geestelijk verzorger informatie van of over een gedetineerde levert aan de pi zonder medeweten of instemming van de gedetineerde (b.v. 09/0209/GA d.d. 26/06/09). Deze gevallen zijn weliswaar gering in aantal maar roepen wel vragen op over omgang met de vertrouwensfunctie van de betreffende geestelijk verzorger en diens omgaan met het aan het beroep onlosmakelijk verbonden ambtsgeheim.

Ten slotte wordt ook nog gewag gemaakt van de geestelijk verzorger als leverancier van muziekinstrumenten. Dit past niet binnen het formele beroepsprofiel maar hangt samen met het feit dat in sommige inrichtingen van oudsher de geestelijk verzorging muziekinstrumenten ter beschikking stelt voor gedetineerden, die op die manier creatief en constructief hun celtijd invullen (05/0374/GA d.d. 13/05/05) en eventueel bijeenkomsten kunnen opluisteren met een muzikale bijdrage.

Beroep op cultuurverschillen

Religieuze/levensbeschouwelijke aspecten worden ook in beklagzaken aangevoerd als deel van de argumentatie door een partij in de zaak (in 70 van de 329 zaken). Een dergelijk aspect wordt dan ingezet ter ondersteuning of onderbouwing van het eigen pleidooi in de zaak. Dit gebeurt voornamelijk van de kant van de gedetineerde. De diversiteit van zaken waarin een dergelijk aspect wordt ingebracht is overigens erg breed. Zo is religie ter sprake gebracht ter ondersteuning van de claim voor een islamitische behandelaar (02/0999/TB d.d. 01/10/02), als argument tegen fouilleren of visiteren (02/0798/GA d.d. 21/06/02), als argument tegen urinecontrole (06/0126/GA d.d. 21/03/06), als argument voor een overplaatsing naar een andere inrichting (o.a. 02/1607/GB d.d. 22/10/02) of juist als argument tegen plaatsing in een meerpersoonscel met iemand met een andere religie/levensbeschouwing (o.a. 04/2625/GB

d.d. 21/12/04), ter ondersteuning van een verlofaanvraag (vooral bij scharniermomenten of rituelen rond geboorte (07/0206/GV d.d. 20/02/07), overlijden (03/1453/GV d.d. 09/10/03) of huwelijk (o.a. 11/2525/GV d.d. 13/09/11), als ondersteuning om het mogen dragen van bepaalde kledingstukken in de inrichting (o.a. 08/1585/JA d.d. 21/10/08) of het mogen hebben van specifieke spullen op cel zoals boeken (07/1662/TA d.d. 24/09/07), eigen kookgerei (13/1327/GA d.d. 29/10/13), een douche op cel (o.a. 05/0812/GB d.d. 26/06/05) of het mogen ontvangen van een specifieke moslimzender (05/0523/GA d.d. 01/06/15). Overigens leiden de meeste van deze onderbouwingen of claims normaliter tot niets. De afwijzing van dergelijke argumentatie berust veelal op het feit dat 1- de beroepscommissie zich houdt aan geldende algemene juridische regels (b.v. aangaande verlof), 2- of omdat de aangevoerde argumenten en claims niet passen binnen de reguliere bedrijfsvoering en de regels van orde en veiligheid in een inrichting. Concluderend kan men in dit verband dan ook zeggen dat een beroep op argumenten met een cultureel-religieuze achtergrond zeer weinig kans van slagen heeft in een beklag- of beroepszaak. Kans van slagen is er in geval van goede argumentatie, waarbij de beroepscommissie op basis van redelijkheid en billijkheid regels of bedrijfsvoering minder zwaar laat wegen dan de klacht.

Religieus/levensbeschouwelijk aspect ingezet als moreel argument

In meerdere zaken wordt in het betoog aangaande het beklag een religieus/levensbeschouwelijk aspect ter sprake gebracht om de eigen geloofwaardigheid of eigen argumentatie extra kracht bij te zetten. In de regel gebeurt dit vooral van de kant van de gedetineerde. Het religieuze/levensbeschouwelijke aspect wordt hier dus ingezet als een moreel appel. Enkele voorbeelden ter illustratie. Het contact met de geestelijk verzorger wordt door een gedetineerde gebruikt ter onderbouwing van de claim dat hij een actieve houding heeft (01/2024/GB d.d. 29/1/02). Een andere gedetineerde wil met het feit dat hij niet naar de kerk mag, onderstrepen hoe verwerpelijk de behandeling in de inrichting is (03/1371/GA d.d. 10/09/03). Bekering wordt in een zaak aangevoerd als argument om aan te tonen dat de gedetineerde niet meer zal recidiveren (04/0923/TB d.d. 19/07/04) en in een andere zaak grijpt de klager het contact met een geestelijk verzorger aan als argument in zijn beklag tegen een overplaatsing (03/1901/TB d.d. 24/11/03). Weer een andere gedetineerde zweert op de Bijbel dat zijn visie op de zaak eerlijk en waar is (04/1383/TB d.d. 17/11/04). Of een zaak waarin de gedetineerde aangeeft dat hij vanwege zijn geloof besloten heeft tot zelfmelding (11/1138/GV d.d. 23/06/11). Veel zwaarte heeft deze argumentatie niet want in weging van de argumenten en in moti-

vering van het vonnis zijn dergelijke argumenten uiteindelijk niet terug te vinden bij de Beroepscommissie.

Religieus/levensbeschouwelijk aspect bijzaak in beklagzaak

Tenslotte zijn er diverse beklagzaken waarin het religieuze/levensbeschouwelijke aspect niet meer betekenis heeft dan een feitelijk, zijdelings punt binnen het grotere betoog in de beklagzaak. Het gaat dan bijvoorbeeld om een celinspectie waarbij een koranetting is beschadigd (04/3108/JA d.d. 09/03/05), een zaak waarin het stiltecentrum vermeld wordt als locatie waarin iets is gebeurd dat relevantie heeft voor de zaak (05/2314/GB d.d. 15/12/05 en 06/2450/GB d.d. 20/11/06), een betoog waarin een gedetineerde meldt dat hij een bezoekvrijwilliger heeft via de kerk (14/1542/TB d.d. 01/08/14), de klager meldt dat hij ooit in een christelijk tehuis heeft gezeten (11/1648/TB d.d. 08/11/11) of dat het contact met de familie moeizaam is vanwege het geloof van de familie (09/0074/GB d.d. 19/03/09).

Concluderend

Afsluitend kunnen op grond van de analyse van deze 329 beroepszaken uit de periode 2002-2016 met betrekking tot religie/levensbeschouwing de volgende conclusies getrokken worden:

- Er blijkt slechts zeer sporadisch en weinig omvangrijk onderzoek gedaan naar beklagzaken in detentie en nog minder omvangrijk is de publicatie van dergelijk onderzoek. Tegelijk biedt een analyse van beklagzaken een interessant beeld van de dagelijkse gang van zaken in justitiële inrichtingen en het er heersende leef- en werkklimaat. Ook het ontbreken van eenduidige registratie en openbaarheid van beklagzaken in eerste aanleg is met het oog op onderzoek en analyse te betreuren.
- Er zijn diverse terugkerende religieuze/levensbeschouwelijke thema's in de onderzochte zaken terug te vinden. Beklag aangaande 1- voedingskwesaties vanwege spijswetten en 2- frustratie of beperking van de toegang tot GV(activiteiten) zijn thema's die zelf onderwerp van beklag zijn. Daarnaast komt ook 3- de rol van de geestelijk verzorger veelvuldig terug. Verder worden religieuze/levensbeschouwelijke aspecten als 4- argument of als 5- ethisch appel ingezet om het eigen betoog kracht bij te zetten. Ten slotte zijn er 6- feitelijke vermeldingen van religieuze/levensbeschouwelijke aspecten die echter voor de beklagzaak geen inhoudelijke of argumentatieve betekenis hebben.

- Individuele voedingswensen moeten onderbouwd zijn, willen ze kans maken gehonoreerd te worden. De beroepscommissie overweegt daarbij of ook de (materiële en immateriële) realisatiekosten van deze menuwensen redelijk zijn.
- Halal-voeding lijkt in de onderzochte periode van uitzondering tot standaardaanbod geworden.
- Frustratie of beperking tot GV-activiteiten vindt zijn oorzaak in 1- orde- of veiligheidsmaatregelen of in 2- bedrijfsvoering van a- de inrichting of van b- de geestelijke verzorging.
- De verschillende rollen van de geestelijk verzorger die in de onderzochte zaken oplichten liggen in elkaars verlengde en vallen binnen de marge van wat men van een geestelijk verzorger in de justitiële context mag verwachten op grond van het beroepsprofiel.
- Religieuze/levensbeschouwelijke aspecten inzetten om het eigen betoog kracht bij te zetten of een ethisch appel te doen, komen geregeld voor. De uitspraken van de Beroepscommissie laten echter zien dat dit slechts zeer zelden tot resultaat leidt. Met andere woorden, er is weinig kans dat religieuze/levensbeschouwelijke argumenten of een ethisch appel een zwaarwegende rol spelen. De juridische argumentatie is richtinggevend. Voor cultuurrelativisme in de zin van ruimte geven in de wegging van de zaak aan normen en waarden uit een andere cultuur of discipline is weinig tot geen plaats.

Naast deze conclusies gebaseerd op de beroepzaken sec valt er vanuit een breder perspectief echter nog meer te zeggen over positie en rol van religie/levensbeschouwing en geestelijke verzorging in de justitiële context. Het betreft dan met name aspecten die afwijkend zijn van andere seculiere sectoren waar geestelijke verzorging plaatsvindt.

De detentiecontext is niet alleen een juridische, maar ook een zeer gejuridiseerde context. Het betekent dat het doen en laten van alle betrokkenen, van zowel organisatie als gedetineerden, primair wordt geleid en bepaald door rechten en plichten, door regels en procedures. In die context staan ook de beklagzaken. Ze zijn de weerslag van een juridische klachtprocedure en zijn daarmee geschreven vooral voor en door juristen, vanuit en met een juridisch doel. Die juridische context bepaalt vooral hoe religie/levensbeschouwing ter sprake komt. Dat religie/levensbeschouwing een onderwerp is in deze zaken heeft allereerst immers te maken met het feit dat religie en levensbeschouwing als een mensenrecht zijn geformuleerd en in de wet als een recht zijn vastgelegd. Daarbij speelt op de achtergrond voortdurend vooral de combinatie

van de strafrechtelijke en de staatsrechtelijke situatie. Juist deze samenhang van strafrechtelijke en staatsrechtelijke achtergrond bepaalt de eigenheid van de positie van religie/levensbeschouwing en geestelijke verzorging in deze werkcontext vergeleken met andere werksituaties. De strafrechtelijke situatie zelf is per definitie sterk gejuridiseerd: met dwang opgelegde beperkingen aan vrijheden van een individu, waaronder het belijden en beleven van religie/levensbeschouwing, moeten gelegaliseerd en gelegitimeerd zijn.¹⁷ Dat betekent dat beslissingen evenals de totstandkoming en uitvoering van die beslissingen op wettelijke regels en heldere procedures gebaseerd moeten zijn. De staatsrechtelijke situatie betreft de scheiding van kerk en staat. Deze staatsrechtelijke achtergrond is bepalend vooral voor de manier van organisatie van de geestelijke verzorging bij justitie, waardoor de geestelijke verzorging en de zendende instanties een duidelijk eigen domein en eigen verantwoordelijkheid hebben.

Daarnaast is er door de detentiecontext nog een andere rol/positie van religie/levensbeschouwing in de beklagzaken herkenbaar. Die lijkt te herleiden tot het feit dat detentie in grote mate vervreemdend, uitsluitend, sociaal ontwrichtend (denk aan gevolgen voor werk, wonen en relaties), stigmatiserend en afhankelijk makend is. Dit is vooral omdat een justitiële inrichting een totaalinstituut is dat alle aspecten van het leven van de gedetineerde bepaalt en wat nog versterkt wordt door de aanleiding van de detentie: een misdaad. Detentie is daarmee in grote mate gerelateerd aan momenten van crisis en stress en roept in het verlengde daarvan haast vanzelfsprekend existentiële vragen op (wie ben ik, wat ben ik, wat kan ik, waartoe ben ik?). Religie/levensbeschouwing en het recht op beleven en belijden daarvan bieden de gedetineerde in de detentiesituatie een mogelijkheid identiteit en regie in elk geval voor een klein deel in eigen handen te hebben en houden. Zowel het recht op het beleven en belijden van religie/levensbeschouwing en het formeel kunnen klagen daarover als het feit dat de geestelijke verzorging een vrijplaatsfunctie heeft en zich inhoudelijk (scheiding kerk en staat) en positioneel (ambtsgeheim) anders verhoudt tot deze juridische en gejuridiseerde context, biedt gedetineerden dus een mogelijkheid enige regie, identiteit en eigenwaarde te uiten, hervinden of behouden.

Verder bestaat de gedetineerdenpopulatie niet uit een maatschappelijke doorsnee van de bevolking, maar is er sprake van een oververtegenwoordiging van mensen die sociaal moeilijk participeren in de samenleving vanwege hun culturele, sociaaleconomische of mentale achtergrond en situatie.

Ten slotte is er het gegeven dat veranderingen met betrekking tot geestelijke verzorging in de juridische sector, die zich dus kenmerkt door uitgebreide aandacht voor zorgvuldigheid en evenwichtige belangenafweging, vergeleken met andere sectoren met een zekere voorzichtigheid en traagheid plaatsvinden.

Noten

1. De auteur schrijft deze bijdrage op persoonlijke titel. Hij dankt dr. F. Flierman voor zijn constructieve kritiek bij de totstandkoming ervan.
2. “Een dergelijk beklagrecht is, zoals in de Nota Werkzame detentie is omschreven, een toets voor de rechtmatigheid en daarmee ook voor de kwaliteit van het inrichtingsbeleid (...). Het beklagrecht past ook in het uitgangspunt van de nota dat de tenuitvoerlegging van straffen op een menswaardige wijze dient te geschieden.” *Memorie van Toelichting*, Tweede Kamer 1994-1995, 24 263 no. 3, p.73.
3. Art. 1 in combinatie met art. 6 Gw, art. 9 EVRM en art. 18 BuPo.
4. Cfr. Artikel 41 PBW; art 46 Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen (BJJ) en art. 40 Beginselenwet verpleging ter beschikking gestelden (BTV).
5. R. van Eijk, *Menselijke waardigheid tijdens detentie*, Nijmegen: Wollf Legal Publishers, 2013, 271 e.v.
6. Gaandeweg omdat de samenwerking wat betreft geestelijke verzorging bij justitie tussen overheid en kerken en andere zendende instanties sinds 1949 centraal plaats vindt, alleen toen in een andere organisatievorm. Cfr. F. van Iersel, *Justitiepastoraat in Nederland*, Ministerie van Justitie, Den Haag, 1991.
7. Grondslagdocument, in: A. van Iersel en J. Eerbeek (red.) *Handboek Justitiepastoraat*, Budel: Damon 2009, 537-544.
8. Boeddhistisch, hindoeïstisch, humanistisch, islamitisch, joods, katholiek en protestant (incl. orthodox).
9. Er is wel een Kenniscentrum Commissie van Toezicht (www.commissievantoezicht.nl) dat primair gericht is op leden van de CvT. Daardoor is sommige informatie op de website alleen voor hen toegankelijk.
10. De MvT stelt in dit verband overigens terecht: “Wel is één van de, overigens niet onverwachte, uitkomsten dat de meeste klachten ongegrond worden verklaard (64%, 11% gegrond en 25% niet-ontvankelijk). Een ongegrondverklaring betekent evenwel niet dat de kwestie waarover wordt geklaagd van geen belang is. Bij voorbeeld in de gevallen waarin de klacht een beslissing tot het nemen van een disciplinaire straf of het treffen van een ordemaatregel betreft zal er doorgaans sprake zijn van een serieuze zaak.” (MvT, p. 72) Dit zou juist pleiten voor registratie van alle klachten.
11. Te raadplegen via <https://puc.overheid.nl/rsj/>.
12. Cfr. <https://puc.overheid.nl/rsj/onderwerpen/>.
13. Op te vragen bij auteur.
14. Buiten beschouwing gelaten zijn in dit onderzoek de schorsingszaken die door de beroepscommissie zijn behandeld en in de databank zijn opgenomen. Verschillende beklagzaken van een gedetineerde kunnen in behandeling door de Beroepscommissie samengevoegd zijn. In dergelijke gevallen is dit als één zaak geteld ook al betreft het oorspronkelijk verschillende beklagzaken.
15. Zie bijvoorbeeld het themanummer *Religie & Samenleving* ‘Moslims in Nederland’, 2015, Jrg. 10 no. 2.

16. Art. 51 e.v. PBW.
17. Artikel 9 lid 2 van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens stelt in dezen: “Freedom to manifest one’s religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others.”

Literatuur

Eijk, R. van (2011),

Pastor en ook nog ambtenaar? Hoe twee heren te dienen, in: Wit, T. de, E. Jonker & R. van Eijk (red.), *Twee heren dienen: Geestelijk verzorgers en hun beroepseer*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 7-24.

Eijk, R. van (2013),

Menselijke waardigheid tijdens detentie, Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

Grondslagdocument (2009),

in: Iersel, A.H.M. van & J.D.W. Eerbeek (red.), *Handboek Justitiepastoraat*, Budel: Damon, 537-544.

Iersel, F. van (1991),

Justitiepastoraat in Nederland, Den Haag: Ministerie van Justitie.

Memorie van Toelichting, Tweede Kamer 1994-1995, 24 263 no. 3.